

CSEHY Zoltán

Comenius Egyetem  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Pozsony, Szlovákia  
csehyzoltan@gmail.com

„ANGYAL-FECSKELÁNYFIÚK”  
*Androgün, hermafrodita és queer karakterek  
Juhász Ferenc époszaiban<sup>1</sup>*

“Angel swallow-girl boys”  
*Androgynous, hermaphrodite, and queer characters in the epic poetry  
of Ferenc Juhász*

„Anđeli – laste devojčice/dečaci”  
*Androgini, hermafroditi i queer karakteri u epovima Ferencu Juhasa*

Bori Imre nevezetes Juhász Ferenc-tanulmányai már az 1960-as években különös alapossággal térképezték fel a költő világának alapmintázatait. Nem voltak híján a merész, poétika-központú megállapításoknak sem: ez az előadás is Bori Imre bátorságából merítve próbálja meg megközelíteni a Juhász-féle epikus nyelv kataklizmadiskurzusának tobzódó, önmaga anyagát minduntalan átszerkesztő, apokaliptikus tragikumát. Elsősorban Juhász úgynevezett époszaira, hömpölygő szöveggkonglomerátumaira fókuszálok, s azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy miként ölt mitikus, kozmikus és antropomorf formát Juhász szövegeiben a nemiség, az identitás átmenetisége, változó performanciája. Utólagos merészséggel ebbe a diskurzusba kerül bele a queer szemlélet néhány hasznosítható terminusa is (kivált Renate Lorenz ún. *freak theory*-ja nyomán). Juhász szövegeinek nemi ambivalenciája a mitikusság pszichologizáló tendenciáiból eredeztethető, de több annál: az otthonosban rejlő más, a húsban lévő hiány, a köztes lét polgárjoga, a történelemformáló erők széttroncsolt szimbo-

<sup>1</sup> A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0272/17. számú *Preklad, kultúrnahybridita a plurilingvizmus v kontexte mad'arskej literárnej vedy a lingvistiky* című VEGA-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature).

lizmusa, a történelmi és a pszeudomitikus térhasználat hatalmi agressziója tematizálódik benne. De, ami ennél is izgalmasabb, a teremtés szöveggeneráló aktusának önreflexív, költői formája is egyben.

*Kulcsszavak:* Juhász Ferenc, androgunitás, queer, freak theory, historikus és mitikus térhasználat

Az androgunitás több kultúrregiszterben is jelen lévő, változékony fogalom: a hagyományos teológiai-ontológiai felfogás értelmében az ember eredendő kétneműségének ősalapota, maga a primordiális ősharmónia. E kulturális nosztalgia háttérmentázatai Platóntól Winckelmannon át egészen maig mítoszképző erejűek, az aranykormítoszok iránti sóvárgás reaktorjai (MacLeod 1998, 11–24). Nem csoda, ha beépülnek az utópisztikus-ezoterikus szexualitáskonceptiókba, de a queer elméletbe is, ahol a heteronormatív nemi kategóriák dinamikus és diadalittas felszámolásához vezetnek. Már Krafft-Ebing a homoszexualitás nemi normákat áthágó rendszeréhez köti (Krafft-Ebing 1926, 302–306). Baudelaire a művészetteremtés lélektani bázisának tekintette az androgunitást, egyenesen a lélek szent prostitúciójáról beszél (Farwell 1975, 433–451), Virginia Woolf a kétneműséget és a nemváltást (korántsem patológikus értelemben) a művész teremtő alkatának alapsajátosságaként írja le. Ez a baudelaire-i, woolfi elgondolás köszön vissza töretlen lelkesedéssel az alkotáslélektani fókuszú esszéirodalomban (Somlyó 2000, 83–117), és folyamatos metapoétikus reflexiók tárgya lesz a költészetben. Somlyó György Weöres Sándor *Psychéjéről* írt 1972-es szövegében a tulajdonképpen nemváltó Teiresziaszban fedezi fel a művészet „pszichogenezisének” egyik ősmítoszatát, ez vezeti el őt ahhoz a kijelentéshez, hogy a „művész kétnemű” (Somlyó 2000, 84), s ebbe a diskurzusba vonja bele Eliot (*Átokföldje*), Apollinaire (*Theiresziasz emlői*) és Devecseri Gábor (*A meztelen istennő és a vak jövőmondó*) szövegeit. A nemváltás azonban csak életnarratívában tekinthető kétneműségnek, az így kialakult identitások performanciája az adott fázisban nemileg egyértelműen determinált, az így kialakult tudat komparatív tudat. Somlyó nem differenciál: a mitológiai kettősségeket, a „szüzlány-arcú Dionüoszot”, a szakállas Aphrodité vagy az emlékekkel ábrázolt Zeusz hagyományát ugyanide sorolja, sőt Piet Mondrian nézetét a művész eredendő aszexualitásáról és a nemnélküliségre sóvárgó osztatlanságérzet költői ábrándjait is. A háború utáni uniszex divatot a háborús maskulinizmus elutasításából vezeti le, s így jut el az androgün eszmény és az ősi mitológiai nosztalgia metonimikus, ok-okozati összefüggéséig.

Az androgunitás megítélése szélsőséges dimenziók között mozog: egyes kultúrák különlegességgént, mások betegségként tartják számon: de önálló iden-

titásként definiálódik (Nanda 1993, 542–552). Kötődhet hozzá queer életforma is, mint pl. az őshonos amerikai berdache vagy a Gauguin-képekről is ismert mahu identitásokhoz, melyek egy szinte nemváltó diskurzusba illeszthetők (Reed 2011, 19–28). Antik isteneknél, illetve alakoknál a nemi ambivalencia vagy a nemváltás sokszor mitológiai tény. Például a szakállas (Venus barbata) vagy a férfi Aphrodité kultusza a magyar művészetben El Kazovszkijnél él tovább programszerűen (Csehy 2014, 671–684). Létezik teljes körű, de az átváltozáson belül stabil nemiségű átalakulás is (Teiresziasz), és a kettős nemiség egyetlen testen belül is megképződhet, megőrizve a maga ambivalens fiziológiáját, mint pl. Hermaphroditus esetében (Brisson 2002).

Az androgunitást bizonyos művészeti stílusok lételemükké vagy legalább is ismervükké avatják: jelenléte már a romantikában is pregnáns (Stevenson 1996), a camp esztétikát pedig egyenesen a kétnemű stílus dicséretéért hirdették meg (Sontag 1996, 277–293). Az androgunitás és az uniszex (a nemeket egybemosó) divat közkeletű összefüggéseire idézzük egy populáris netes blog magyarázó bejegyzéseit: „az androgün kifejezés a betegesen vékony, nőies idomok nélküli nőt jelenti, vagy éppen fordítva, olyan férfit takar, akinél a tipikusan férfias vonások csak nyomokban lelhetőek fel. [...] Tipikus androgün nő a szupermodell Agyness Deyn, míg a férfiak oldaláról a Tokio Hotel énekesét, Bill Kaulitzot említik példaként a legtöbben.” „Pár évvel ezelőtt minden magazinsrác *metroszexuális* volt, manapság viszont az sem ritka, hogy egészen egyszerűen nőnek sminkelik őket; ha kell, ha nem.”<sup>2</sup> Az opera, a revű, a színház, a drag (queer) kultúra szintén erőteljesen kötődik az androgunitás fogalmához (Koestenbaum 2001, 198–241), ha nem is rendszerszerűen.

Renate Lorenz a queer művészet kategóriáján belül új értelmezési lehetőségeket nyit az ún. „freak theory” koncepciójának megalkotásával. Ez a felfogás az egykori freak show-ként ismert emberi torzszülötteket bemutató látványszínház metaforájára alapozódik, melynek az androgün és/vagy hermafrodita test is természetes része volt. A művészettörténész, képzőművész az értelmezési stratégia módszertanát hét kardinális pontban összegzi (Lorenz 2012, 161–172). Az episztemológiai aspektust az a felismerés adja, hogy a tudás felhalmozása és létrehozása mások kezében van és kétes, ambivalens normativitást hoz létre, melynek következtében a másság „fordításra” szorul, ugyanis beszéde nem „természetes” beszéd. A hermafrodita test beszéde csak tolmácsolással érthető az uralkodó diskurzus számára, s ezt a tolmácsi feladatot vállalhatja

<sup>2</sup> [http://bo20090202/5\\_felreismert\\_divatfogalom/ot\\_olyan\\_divatfogalom\\_amely\\_tisztazasra\\_szorul/](http://bo20090202/5_felreismert_divatfogalom/ot_olyan_divatfogalom_amely_tisztazasra_szorul/) (2019. nov. 11.)

fel a művész. Juhász Ferenc nemegyszer vállalja fel ezt a feladatot, amikor a férfitestben rejlő női elemet kibontakoztatja, vagy a kétneműségben, illetve a köztes nemiségben ragadt szörnyszülött lények testének nyelvét, tudását episztemológiai eltökéltséggel igyekszik tolmácsolni és szembesíteni az uralkodó diskurzus felhalmozott és uralt tudásához viszonyítva.

A produktív aspektus érvényesítése Lorenznél a „freak”-ek (szörnyszülöttek, csodabogarak) és a balekok, becsapottak (dupe) produkciós tevékenységére irányul és a befogadás, a megértés esélyeit latolgatja. A többvegyértékűség (multivalence) aspektusa olyan másság létrehozását célozza meg, mely a hagyományos dichotómiák szerint nem értelmezhető vagy kategorizálható, irreleváns vagy épphogy kitagadott. A testet öltés (embodiment) aspektusa a másság színre vitelére, a szubjektifikációra fókuszál. Olyan lehetséges test létrehozását tartja szem előtt, mely nem fixálható semmilyen társadalmi testhez: Juhász Ferenc félemler-félállat lényei egyértelműen fixálhatatlanok, ahogy a róluk szóló metaforák is sokszor azok maradnak. Lorenz számol a tér produktivitásának kihasználásával (ez az ún. heterotopológiai aspektus), illetve az idő produktivitásának kisajátításával (ez pedig az ún. heterochronikus szempont) is. Juhász belső, mitikus vagy azzá alakított történelmi terei a heterotopológia legszélösségesebben utópisztikus vagy mitikus, felmérhetetlen tereit hozzák létre (*Gyerekdalok*), hol a depresszív létszorongatottság koordinátaival behatárolt szűkösség parányi tereiből nyíló lelki terek (*A halottak királya*), hol pedig a radikális másság emberi tudással felfoghatatlan, feltérképezhetetlen vándorútjai (*Fekete Saskirály*). A heterochronikusság ilyen térképzetek mellett szinte természetes jelenség: mi más is lehetne egy ilyen koncepcióban az alapidegység, mint a megkonstruált én fantáziákkal, álmokkal, víziókkal kibővített életideje, melyet keresztül-kasul átjár az emlékezés sokféle modalításra hangolt asszociativitása. A továbbiakban három hermafrodita/androgün koncepciót vizsgállok meg: *A halottak királyában* szereplő kozmológiai és jövőteremtő androgünitását, a *Gyerekdalokban* és a *Fekete Saskirályban* kibontakoztatott hermafrodita monstrumlétét, illetve a művészi munka pszichogenezisét testivé, fizikálissá alakító kétneműségét.

### *Az androgün/hermafrodita király*

Az androgünitás szakrális holdudvarához tartozik az a teológiai megfontolás, mely szerint Szent Pál szavaival szólva „a megkeresztelt visszanyeri az androgüné ősi állapotát is”, Tamás apokrif evangéliuma szerint az üdvözülés egyik kritériuma, hogy az úr „a hímből és a nőből egyetlen dolgot csinál”, s

eléri, hogy „a hím ne legyen hím és a nő ne legyen nő” (Eliade 1995, 317). *A halottak királya* című éposz angyalainak nemisége is a primordiális ősharmónia felől bontakozik ki, a narratíva egyfajta apokrif apokalipszis benyomását kelti, melynek elemi része az átmeneti testek, a kombinált és a szerelvényttestek jelenléte. Az angyalok absztrakt vagy olykor kifejezhetetlen érzelmi állapotok hordozói (Pomogáts 2017, 203), a költői látomások és mámoros meditációk tanúi a főszereplő, a rettenetes csatát túlélve egyetlen ingtag csónakban kuporgó, a tatárok messzehordó nyilaitól rettegő IV. Béla leírható tájjá és apokaliptikus környezeté kivetült agyában. Fülöp László fontos észrevétele, hogy IV. Béla, a „megváltó akarat hőse” és a depresszióban gyötrődő költő alakja közös nevezőre van hozva, s a narratíva, mely hol párhuzamosan, hol egymásra értve árad, közös sorsmetaforákba torkollik (Fülöp 1976, 328–337). Juhász egy Csábi Domonkosnak adott interjúbán vallja meg, hogy a csónakban üldögélő, látomásaiba feledkező IV. Béla történetében az éginek kiszolgáltatott transzcendens megváltásremény, az öngyilkosságra csábító vízi világ és a disszidálás lehetőségét felvető olasz part hármassága vonzotta (Pomogáts 2017, 80).

Az angyalok megannyi költői definíciójában metaforikus módon jelenik meg az androgünitás: „Madár-nőférfiak”, sőt „Angyal-fecskelányfiúk” ők (Juhász 1971, 19). Ez azonban csak az egyik metaforikus identitásháló, valóságos áradata bukkan fel a variánsoknak, az akkumuláció forradalmába vesző gondolat a szuggeráció ereje révén válik érzelmileg felfoghatóvá. Az angyalok többek közt „ember-formájú Csoda-madarak”, élő „Ember-Könyvek”, „Halálkönyv-kolibrik” vagy „Szent Túlvilági Emberhattyúk” is. Az androgün teljesség (ők a nemi teljesség őrzői, akik nem ismerik a hiányt) és a madárangyallét (ők Isten szívének tisztogatói) kettős gócpontja körül szétrobbant metaforazuhatag ellenpontja, ellensége az egynemű rettenet, pl. a nőinek sugallt, halált petező „Szárnyas Kurva” alakja. Az androgünitás a primordiális ősharmónia koncepciójának megfelelően lép be egy lelki tájba, melynek topográfija egy szélsőséges utópia szívében rajzolódik ki, s melyet a költő „Jégpokolként” azonosít. Az elhamvadt szíven álló angyalok „Madár-asszonyférfiak”. A nemi szervek leírásakor az elvontabb androgünitástól Juhász fokozatosan jut el a hermafrodita test fiziognómiájáig: ez az angyallétből az emberibe való átmenet egyik költői itineráriuma is. A hermafrodita angyaltestek leírása a női fiziognómia és fiziológia agresszív eltorzításából indul: szőrös asszonyemlő, szőrös „rózsacsillag köldök” után jutunk a „hermafrodita csípők” ábrázolásához, majd a férfitest attribútumaihoz, a péniszt jelképező lecsüngő „gyűrűs rózsagilisztához”, mely alatt a kancák parázsló hüvelyéhez hasonló „rózsaserleg tüzel” (Juhász 1971, 22). „Az asszonyi nemzőszerv a fardombok között, az iker comb-golyók közt

a szórliliom” Juhásznál rovarszájszervhez lesz hasonlatos, s működési elvébe szinte be is építi ezt a pars pro toto jellegű azonosulást. A hermafrodita test aprólékos, a legkülönbébb, leginkább állati, animális teremtmények metaforikus bevonásával történő, az anyag burjánzó hedonizmusát sugallja, mégsem a nemzés aktusának orgiasztikus kataklizmáját hirdeti, hanem a sírás, a sorsiratás mementószerű emlékművét hozza létre, még hozzá úgy, hogy a paradoxonok érvényét is hierarchikusan korlátozza: „És ömlik könnyetek és zuhog könnyetek a hímnős combokon, a hímnős térdeken / és hímnős lábatok piros ujjai között csobog lángolva és ropogva, / s úgy álltok ott Madár-mezetekben, pucér Angyalaim lobogva és zokogva, / Halál-sírók, mint magányos csillagon, Elátkozottak, mint egy jéghegyen” (Juhász 1971, 22). E mesterségesen létrehozott és „realisztikusan” leírt testek többvegyértékűsége egyszersmind kategorizálhatatlan, a társadalmi testekhez köthetetlen, nem fixálható entitásokat, folyékony, azaz *queer*, a megragadható identitást felborító, meghatározhatatlanul paradox identitás nélküli identitásokat eredményez.

Míg a metaforikusan legalább félemler angyalok részvétellel szemlélik a nemekre bomló történelmet, maga az androgün Isten kívül áll rajta, az anyag törvényszerű hedonizmusának engedi át a teremtés művét. Az elbeszélő én ezt fokozatosan ismeri fel. A síró angyalok halálhírnökök, fokozatosan „hermafrodita istenmadár-ágyékukba” (Juhász 1971, 33) is befészkel magát a halál, s a szó irdatlan szemantikai mezőket foglal el (ötszörösem megismételve a középkori haláltáncok anaforastruktúráit mozgósítja), szinte elsivatagosítja a költemény erre szánt territóriumát, ugyanakkor szinte fizikai fájdalmat okozóan hangosra erősíti fel a szó hangerejét. Az egyéni sorssal szemben a faj és az anyag fennmaradását szabályozó isten önmaga önfelelt hedonizmusába feledkezik, miközben saját tökéletes androgünitására merítkezve ismétli meg rendre a teremtésaktust. Juhász ezt a teremtésaktust az emberi test fiziológiájának korlátai között ábrázolja: „és önmaga őshímveszejét önmaga őshüvelyébe dugja habos mosolygással / és önmagát fölnevezzi ősz-szuszogással” (Juhász 1971, 36). A kétnemű Isten ebben a profán struktúrában szinte blaszfémiába torkollóan pogány és totemisztikus, alakváltogató lény lesz, aki „önmaga Lényegét önmaga Lényegével emsekan-tajtékszással fölcsinálja” (Juhász 1971, 36). A *Halott feketerigóban* a pogány istenek kapták meg a hermafrodita jelzőt (Juhász 1985, 171), de Szűz Máriának is lesz hím alakja („meztelen férfi-Szűz Mária megváltó fia”, aki „fiú-Asszonyként” aposztrofálódik, s a kozmosz maga is egybeolvastja a nemeket: „És mit akartam a Kétnemű Mindenség Szívéig burjánzó énekeimmel?”, kérdezi a narrátor (Juhász 1985, 278). Juhász a borbélyszékben ülő apját ugyanebben a műben „férfi Szűzanya-szoborként” írja le (Juhász 1985, 300).

A *Halott feketerigóban* az angyalok teste más genezist és fiziológiát kap, Juhász minden korábbi és későbbi szövegéhez képest éteribbet: itt az angyalok hiányokból állnak, nincsenek nemi szerveik, noha léteznek testük. Anyaguk „Istenképzet-anyagból” és „szép emberképzet látomásfényhabból” áll, s „úgy szaporodnak, ahogy az amóba osztódik” (Juhász 1985, 86–87). Ezzel szemben a sátáni nász szokatlanul obszcén eksztázisa a testrészek és funkciók radikális anyagiságát hangoztatja. Ebbe a bagzásőrületbe robbannak be a művésznévSOR-olvasások, a szokatlan aktuslisták, melynek eleme lehet többek közt az orális szex vagy a homoszexualitás is: „van aki orálisan szeret, a homoszexuális férfi a férfisegg-likat, az aranyérrózsát makkcsókkal csókolja” (Juhász 1985, 98), ide lógnak bele a barokk asszociációfürtök, madárkatalógusok, szómágiák, mitológiai leírások, archimboldeszkek és más ráolvasásszerű retorikai röntgenfelvételek a nyelv öngerjesztő eksztázisáról. A bálnaszivart szívó, a Mariana-árok fenekén ülő Neptunus isten ábrázolásában az androgunitás erőteljesen jelenik meg, s itt is, mint annyiszor Juhásznál, a test metaforikus átstrukturálásával, szinekdochikusan szerkesztett karakterformálással jár: „szakálla lebegő szőr-alsószoknya”, olyan, mint „egy asszony nemi szőrzete” (Juhász 1985, 145–146).

A Juhász-féle kozmológia a kopulatív energiák és az anyag küzdelmén alapszik, az őstrobbanás előtt szüzesség tenyészett (Juhász 1988, 235), majd az Isten önnemzése sarjasztotta az anyag vágyát, s az apokaliptikus nukleáris katasztrófa is önnemző folyamatokat indít el. Már a *Virágok hatalma* című kötetben szereplő *Emberszabású álmaink* című Juhász-versben feltűnik az „emberevő korszak” pusztulása, mely egyszersmind egy új, technikai-naturális nemzés lehetősége is: „már él, mint embrió, vakon, / a hermafrodita atom” (Juhász 1971, 633). Ez a hermafrodita atom később, például a *Fekete Saskirályban* „Nukleáris Tűz” lesz, az „ön-nemző értelem” egyik katalizátora (Juhász 1988, 234), mely egyszerre van belül és kívül az Istenen. A Nukleáris Tűz a 11. misztikus szobában örök emlékeztetővé válik, s a költő magzattá válva lebeg, „mint Jézus a Szűzben” (Juhász 1988, 237). A „hőgyémánt-ajtó” „pinásan” nyílik szét, majd a Nukleáris Tűz nemzette magzat a gátszakadással járó fájdalmak között „visszaszületik” a „Sasvár-gyomorba” (Juhász 1988, 238–239).

Ez az „Ősdöglégy-Isten” köpi be halállal az elbeszélő szívet: ez az aktus is a koituszhoz köthető képekkel van megjelenítve. Az aktusok, a közösülés emberi és állati létvariációi és elszörnyesített alakváltozatai Juhász hedonista szöveggenerálási technikáinak eksztázisát is modellálják. A legkisebb angyal megjelenése, az „Angyal-Árva” felbukkanása jelzi az élet reményét, a nagy struktúrában rejlő hiba mint létmegmentő energia tör fel. A legkisebb angyal nem hermafrodita, mint a többi öt, akikkel az ötszörös halálkiáltás hangja olvadt

egybe: „nincs kettősséged, szent kétneműséged, mert te asszony vagy angyal-önmagadban, / testedből nem lóg ki az eres rózsaszelvényszák, mint földgíliszta dagadtan, / a második nemzőszerv, s az iker-tojású szőrös rózsazacskó, a férfiaké” (Juhász 1971, 39), ő a maradék Tavasz, a Remény meseszerű teatralitása és mitikus realitása.

Az androgüinitás jelenléte és részletes ábrázolása a transzcendens tökély felől az egyre nyilvánvalóbbá váló halálhoz kötődik és nem feltétlenül az üdvözítő halálhoz, mígnem a hatodik angyal tökéletes nőisége az élet és a remény történelmi letéteményese lesz Béla számára. A hermafrodita sperma az örjítő királyi magány halálsejtelméit szaporítja: „halál-szívetek, halál-ágyékokot véreként, mirigynedveként fröcskölve omolva, / hermafrodita ágyékokot spermájaként lövellve”. Juhász ad absurdum viszi a különös lények egzisztenciális állapotának rajzát, lényük természetes részévé válik önmaguk negálása is, amikor „semmi-angyalokként” vagy „Nincs-hermafroditákként” jelennek meg (Juhász 1971, 46), a teremtés részei annak hiányai is, az „ősanyagtésztába” a költő szerint az Úr többek közt nyálat, spermát, taknyot, vért, vizeletet kevert. A keverék, az összegyúrás ősmoddelljében a költői technika metapoétikus gesztusaira ismerni. IV. Bélát folyvást hívja a halál, vízi királynak szánják, a mélyben az Ósvagina várja, egy „Pikkelyes Ósribanc, az Óshalasszony” (Juhász 1971, 65), egy fürtelemszírén, akivel „állatliliomágyban” kellene hálnia (Juhász 1971, 68). Miután a király elutasítja a nászt, maga ölt kettős nemi karaktert, válik androgünné, hogy újranemzhesse és újraszülhesse elpusztult népét (Juhász 1971, 80). Férfiként a „Titkos-Csönd-Asszony” anyává tételén filozofál (Juhász 1971, 80), majd így folytatja: „lesz-e Asszony-eróm elég, nekem a Kannak, a Virágsödörnek, Világsödörnek, / a Teremtés-bikának, a Nemzés-királynak, az Asszonyt-fölmagzás Fejedelemnek, / hogy önmaga-nemzésben gyöngéd asszonytestem megtudja végre: itt az Ünnepe” (Juhász 1971, 80). A „nemző-erő” és a „magzatnövelő-erő” egyetlen elképzelt test két, egymást kiegészítő eleme lesz (Juhász 1971, 81). Az androgüinitás képességének megszerzése egy apokaliptikus játéktérben a test totális átszerkesztése után több vegyértékűvé teszi azt, s megnyitja a mitikus játéktér rítusai számára, melyek Juhásznál szinte mindig szexuálisak.

### *A hermafrodita monstrum*

A *Fekete Saskirály* a népmesei-mitikus univerzumban válik kettős nemű lényé: a főhős az ő várának titkos kapuin hatol át, hogy felfedezze a létezés titkát, mely az utazás örök vágyának jutalma, a mindenütt ordító halandóság. Bodnár György szerint Juhász egyenesen a „maga boschi világának benépesíté-



sén” dolgozik (Bodnár 1993, 118), melynek különösen erőteljesen erotomán dimenziói nyílnak meg: a képek, a szöveg kopulációja mellett a nemzés egyetemessége és a természetközelség ilyen foka talán csak Lucretius létértelmezésében ennyire pregnáns. Bosch maga is megjelenik a költeményben, a „Nemiség-Varázslat-Őskertben” áll, ahol minden megeshet, ahol a „Nem-Üdvösség” a „seggből fejjel lefelé hull”, vagy ahol „Négykézláb Asszony” anusa kivirágzik (Juhász 1988, 99), ahol a kék tintával etetett-itatott költő éli köznapi életét, beleértve a legalantasabb emberi, testi funkciókat is. Az ál- / az antikrisztus / vagy egy blaszfémikus Krisztus-pozícióba álmódott szörny, a Fekete Saskirály a fára szögezett „kétméteres döglégny” totálisan hermafrodita lény, melyet Juhász kezdetben csak a hasonlatok szintjén kezel: „két gömbcsillár között tátog szőrös szája, / mintha férfiherék közt lenne pinája, / s kék ajakpárnák közt kilógó szívója, / mint szűz asszony-fallosz, cimpák közt csiklója” (Juhász 1988, 17). „Férfiringyó Ellen-isten” (Juhász 1988, 21). Ráadásul a vers egy pontján az elbeszélő árnyékkaként metaforizálódik (Juhász 1988, 27), hogy így utaljon a műben kialakított keresésretorika kulcskérdésére, az önismereti, belső utazásra. A két potenciális én-darab közti viszony agresszív módon szexuális: „úgy néz rám két őshalmazfüggvénnyel, / mintha meg akarna baszni a szemével!” (Juhász 1988, 30). A föld mélyére a hímnős gilisztához hasonló módon hatol, s a giliszta lényegében nemi szervként funkcionál: „elöl-hátul fitymabőr” (Juhász 1988, 44). A Fekete Saskirály megpillantása kolosszális leírást eredményez, melyben a földigiliszta már a király nemi szervét jelenti, miközben a testrészek helye, funkciója felcserélődik, a szem leírása például a herék leírásává válik: „Szeme: két vértójas, nyelve tökig lóg le, / mint Playgirlben playboy eres nemiszerve, / struccotójas heréi közt a földig csúszva, / lila-gyűrűs pöcse nyúlt földigiliszta” (Juhász 1988, 261).

A hüllő- vagy rovarszerű, kétnemű szörny a *Gyerekdalokban* bukkan fel, mely Bodnár György szerint „a negatívumok, a semmi eposza” (Bodnár 1993, 59). Egy posztapokaliptikus vagy posztthumán kor látomásában vergődő félelmeberfélősgyík kerekedik ki a végtelen szinekdoché-halmazából, bár a jellemzést a bizonytalanság uralja: „De mégis férfi-nemzőszerve vala a Lénynek, a tojónyílás és a / kloakanyílás alatt, hervadt pici kő-szőlőfürst, fonnyadt pici / körte, pórusos ütőjű kő-harangocska, férfi-nemzőszerve vala / a Vánszorgónak, s így hát nem tudni minek nevezhető ez a / Kettős-végzetű, ez az Egymásból-hús-és-kő-kiágazás, ez az / Ember-Sárkánygyík-összeforrottság, ez a Kétirányú-dupla-akarát: / hímnék, csődörnek, baknak, kakasnak, bikának, kannak, / vagy éppen hermafroditának?” (Juhász 1978, 96). Másutt a hermafrodita jelleg tapinthatóan önazonos: „ő volt a hiábavaló Sperma és Pete, a Petefészkek és az / az Ondó, az egymással-és-egymásban-terméketlen Férfi-Nő-Szerelem- / Szerv, ő volt a

hímnős Halottak Egyesülése, döglött és rothadt / és halott szerelmek hermafrodita Kő-hús-virága, ő volt az Egy- / személyben-kettős-nemiségű Undor-Csömör-Remény-Reménytelenség / jövőbe-nyíló Kő-ember-ága” (Juhász 1978, 136). A kétneműség itt nem az önreprodukció extenzív boldogság lehetősége, hanem maga a terméketlenség, a korcsállapot maximuma. Olyan helyzet, melyben „vad nőstények és kétszer-vad hermafroditák testében erjed és virágozik a / halállal-főlesinált Éden” (Juhász 1978, 154). A konstrukcióba a mitológiai keverékek (szfinx, kentaur) is beépülnek (Juhász 1978, 260–261). A lény egy gramofonról szóló hangot követ, korcs, nyomorék gyerekek örömét, az elbeszélés szövetén kurzív aranszövással megjelenített gyerekdalok csodáját: az út a hangig tart, a hang megszűntéig, melyet maga a vak őslény pusztít el az emberiség utolsó reményeivel és önmagával együtt, hogy mindent elnyeljen a matéria sarjadása, illetve a növényi lét vegetatív csöndje. A burjánzás és abundancia itt nem teremt életet: az emberi, a primitív félembri egzisztencia a pusztulás és a vízionált jelen különösen részletes, a logikát mámorba temető orgiasztikus képei-be fulladt. A hermafrodita atom embriójából a totális felszámolódás víziója születik meg. A monstrum nem kategorizálható hagyományos sémák szerint, s a posztapokaliptikus vízióban mintha ösztönelete is odaveszett volna: hatalmas értelmi tompasága és új, mutáns testisége öngyilkos pusztulásba kergeti, és fajgyilkos pusztításra készíti. Már Hatvany Lajos felfigyelt rá, hogy Juhász legelső eposzában is ott „rezeg” a nagy eposzok „titkos, atmoszférikus” hatása (Pomogáts 2017, 25). Az *Odüsszeia* és az *Isteni színjáték* architektuális szörnyfiziológiáitól azonban az önpusztító, a nemiség ambivalenciáit mozgósító eksztázis idegen. Az idilli különös palinódiái jelennek meg itt, melyek a matéria próféciáit hirdetik. A szó eláradása, feltartóztatlan kopulációs készsége a költészet vegetatív kvalitásait hangsúlyozza ugyan, a költőiség sem kerülheti el az önreflexiót: ezt a küzdelmet Bori Imre kiválóan ragadja meg abban a paradoxonban, ahogy Juhász szeretne hinni a költészet erejében, miközben számára is „nyilvánvaló, hogy a szó mágikusságának ma már nem engedelmességek a dolgok, mint Orpheusz idejében” (Pomogáts 2017, 54). Juhász szövegeiben egyszerre lép működésbe a kopulációs eksztázis, a részletezés örvényes mechanikája és a logikai vegyérték-nélküliség, illetve a halmozó burjánzás vitalitása ellenére válik érzékelhetővé Czine Mihály szavával élve a „szóinfláció” (Pomogáts 2017, 74), vagy a Somlyó György által „elolvashatatlanságnak” nevezett jelenség, és egyszerre épül föl egy koherens, túltelítettségében is otthonos nyelvezet, mely, ahogy Angyalosi Gergely *A csönd virága* című szöveggel kapcsolatban megfogalmazza: „a tudat és a tudattalan kontingenciáját tudatosan akarja egy költői terv szolgálatába állítani” (Pomogáts 2017, 333).

### *A hermafrodita/nemváltó művész*

A költői, művészi hagyomány történeti rekapitulációi Juhász számára különösen fontosak témánk szempontjából is. A szerző- vagy művészkatalógusokban, melyek pregnáns stigmaként ülnek ki a szöveg testére, az esetleges másság látványos bélyeggé válik, és ez a meglepő emblematikus redukció hivatott mozgósítani a kulturális emlékezetet: „A fényföldben Verlaine buzi-segglik árnya, / Arthur Rimbaud ondó-taknyos szűz gatyája” (Juhász 1988, 58). A *Halott feketerigó* című önéletrajzi eposz költőkatalógusában a hatások összegzésekor már ez a bizarr „stigmatizálás” korábban is lezajlott (Juhász 1988, 44). Verlaine-nek ott „homoszexuális gyűlölet-revolver szíve” van, Oscar Wilde-nak pedig „buzeráns Salome-szíve, Readingi Fegyház Balladája-szíve”, melyekbe a fiatal költő sok más szívvel egyetemben élve beletemetkezik, Rimbaud „pimasz, pisáló részeg / angyalkanocska” szívét pedig megeszi (Juhász 1985, 160). Külön típus Juhásznál az alkotói folyamat, illetve az azt emblematikusan reprezentáló szerzők hermafroditizálása. Van Gogh például szül, méghozza Artaud-t szüli meg: „Véres a költő-fej Van Gogh hím-ölében, / mintha szülne Van Gogh sárga gyűrődésben, / Antonin Artaud, a festő most-szült fia / fekszik ölében, mint rothadó dália, / rothadó vörös dáliafej sírva / Van Gogh öle szülőnyílása és sírja” (Juhász 1988, 60). A *Halott feketerigó* Dantéjának leírásában a költőnek „tögye-szőre” van (Juhász 1985, 160), a *Fekete Saskirályban* egy sivatag fölött guggolva szülő, a kopárságot férgekkel, rovarokkal, skorpiókkal benépesítő „vörösszoknyás asszony” lesz (Juhász 1988, 60). Juhász maga is nővé válik, például amikor a Dózsa-eposzt írja: „Így hurcolom Dózsát ős-szív pocakomban, / a Világvalóság anyaméh-hasamban!” (Juhász 1988, 188). Az írói test fiziológiája átalakul, a szív és a has veszi át az anyaméh szerepét, majd sor kerül a szülésre, az írásaktusra, melyet a költő radikális részletezésbe fogva ábrázol, s a folyamatot a metaforikus behelyettesítések révén átstrukturált új testvalóság biológiai törvényeihez igazít: „Megreped a szív-méh burka élet-jajjal, / a buja rózsafej szív-vagina széthal, / s kinyílik a szív-test cimpa-sziromzára / s kicsúszik a Fény-test, a Győzelem-Árva, / vér-vizelet-epés ürülék hídon jön, / hogy a bezárt idő a halálon győzzön!” (Juhász 1988, 188).

Juhász művészhermafroditizmusa részint felveszi a hatalmi diskurzussal szembeni tolmács szerepét, hogy a hermafrodita vagy nemváltó test fizikai megképzése révén ne csak hallhatóvá, hanem érthetővé is tegye a hermafrodita test beszédét, hogy növelje a megértés esélyeit. A többvegyértékűség olyan konstrukcióit hozza mozgásba, melyek a testet öltés és a színre vitel révén a másságot az alapdiskurzus kulcsfontosságú episztemológiai komponensévé avatja.

## Irodalom

- Bodnár György. 1993. *Juhász Ferenc*. Budapest: Balassi.
- Brisson, Luc. 2002. *Sexual Ambivalence: Anrogyny and Hermaphroditism in Graeco-Roman Antiquity*. Trans. Jannet Loyd. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.
- Csehy Zoltán. 2014. *Szodoma és környéke: Homoszocialitás, barátságretorika és queer irányulások a magyar költészetben*. Pozsony: Kalligram.
- Eliade, Mircea. 1995. Vallási hiedelmek és eszmék története II., ford. Saly Noémi, Budapest: Osiris.
- Farwell, Marilyn R. 1975. Virginia Woolf and Androgyny. *Contemporary Literature* (4): 433–451.
- Fülöp László. 1976. A halottak királya. In *Élő költészet*. 328–337. Budapest: Magvető.
- Juhász Ferenc. 1971. *A halottak királya*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Juhász Ferenc. 1978. Époszok és versek. Budapest: Szépirodalmi. (Juhász Ferenc művei II.)
- Juhász Ferenc. 1985. *Halott feketerigó*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Juhász Ferenc. 1988. *Fekete Saskirály*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Koestenbaum, Wayne. 2001. *The Queen's Throat*. Boston: Da Capo Press.
- Krafft-Ebing, R. 1926. *Psychopathia sexualis különös tekintettel a rendellenes nemi érzésre*. Ford. Dr. S.[ugár] K. M.[árton]. Budapest: Nova.
- Lorenz, Renate. 2012. *Queer Art. A Freak Theory*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- MacLeod, Catriona. 1998. *Embodying Ambiguity: Androgyny and Aesthetics from Winckelmann to Keller*. Detroit: Wayne State University Press.
- Nanda, Serena. 1993. Hijras as Neither Man Nor Woman. In *The Lesbian and Gay Studies Reader*, ed. Henry Abelove–Michele Aina Barale–David M. Halperin. 542–552. New York–London: Routledge.
- Pomogáts Béla szerk. 2017. *In memoriam Juhász Ferenc: Vázlat a mindenségről*. Budapest: Nap.
- Reed, Christopher. 2011. *Art and Homosexuality: A History of Ideas*. Oxford: Oxford University Press.
- Somlyó György. 2000. Fiú-e vagy lány? Megjegyzések Weöres Sándor „Psyché”-jéhez. In *Philoktétésztől Ariónig*. Pécs: Jelenkor.
- Sontag, Susan. 1966. Notes on Camp. In *Against Interpretation and Other Essays*. New York: Farrar, Straus and Giroux. Magyarul: Susan, Sontag. 1972. A campról. In: *A pusztulás képei*. Budapest: Európa. 277–299.

Stevenson, Warren. 1996. *Romanticism and the Androgynous Sublime*. Madison, Teaneck, London: Associated University Presses.

### “ANGEL SWALLOW-GIRL BOYS”

#### *Androgynous, hermaphrodite, and queer characters in the epic poetry of Ferenc Juhász*

Imre Bori's renowned studies of Ferenc Juhász have already outlined the basic scheme of the poet's world with a peculiar level of detail in the 1960s. Daring statements oriented around poetics were not scant. This study attempts to approach the numerous, ever self-editing, apocalyptic tragedy of the cataclysm-discourse in the epic language of Juhász. The paper focused primarily on the billowing text-conglomerates of Juhász's so-called epics, and look for answers to how gender and the transitional nature and changing performance of identity takes on a mythical, cosmic, and anthropomorphic form in Juhász's writing. Daringly, a number of applicable terms from the queer point of view (established following Renate Lorenz's so-called *freak theory*) are added to this discourse. The gender ambivalence of Juhász's works can be traced back to the psychologizing tendency of mythicity, but, more so, it thematises the otherness hidden in the homely, the wanton existing in the flesh, the right of intermediate existence, the disrupted symbolism of history-making forces, the historical and pseudo-mythical use of space, and the aggression of might. More interestingly, it also represents a poetic, self-reflective form of the act of the text generation of creation.

*Keywords:* Ferenc Juhász, androgyny, queer, freak theory, historical and mythical use of space

### „ANĐELI – LASTE DEVOJČICE/DEČACI“

#### *Androgini, hermafroditi i queer karakteri u epovima Ferenca Juhasa*

Znamenite studije Imrea Borija o Ferencu Juhasu su još 1960-ih godina izuzetno temeljito obuhvatile osnovne modele pesnikovog sveta. Sadržavale su i smele tvrdnje usmerene na poetiku: u radu se – crpeći hrabrost od Imrea Borija –, vrši približavanje razuzdanoj, apokaliptičnoj tragici kataklizmatičnog epskog jezika Juhasa koji stalno menja sopstveni materijal. Fokusiram se prvenstveno na tzv. epove, kotrljajuće konglomerate tekstova Juhasa i tražim odgovor na pitanja kako polnost, prelaznost i promenljiva performativnost identiteta poprimaju mitske, kosmičke i antropomorfne oblike u njegovim tekstovima. Naknadnom smelošću se u ovaj diskurs uključuje i nekoliko upotrebljivih termina *queer* shvatanja (naročito pojmovi iz tzv. *freak theory* Renate Lorenc). Polna ambivalentnost Juhasovih tekstova može da se izvede iz

psihologizirajućih tendencija mitskog, ali je ona više od toga; u njoj se tematizuju: ono drugačije koje se krije u poznatom, praznina koja se nalazi u mesu, građansko pravo na to da se bude između, razrušen simbolizam sila koje formiraju istoriju, agresija moći istorijske i pseudo-mitske upotrebe prostora. Ali, što je još uzbudljivije, ona je ujedno i autorefektivna, poetska forma tekstualnog generisanja stvaranja.

*Ključne reči:* Ferenc Juhas, androginost, queer, freak theory, epsko i mitsko korišćenje prostora

A kézirat leadásának ideje: 2019. nov. 20.

Közlésre elfogadva: 2020. jan. 10.